

A világ nem alkalmas a megváltásra

– Grendel Lajossal beszélget Ménesi Gábor –

– Margócsy István a következőképpen fogalmazott a Szépirok Társasága 2005-ös díjátadásán: „Grendel írásművészete a magyar prózairodalom radikális átalakulásának idején bontakozott ki, s ő pillanatokon belül e nagy mozgás centrumában találta magát. Ízig-vérig szlovákiai magyarként írja új regényeit, de oly módon, hogy szlováksága az irodalomban tulajdonképpen csupán mint külső helyi meghatározottság (íróilag szólván: mint tematika) jelentkezik, s írásainak mind tartalmisága, mind narrációja, mind retorikája túlmutat a regionális irodalom keretein.” Azért ezt a gondolatot választottam beszélgetésünk kiindulópontjaként, mert úgy vélem, az, amiről Margócsy beszél, pontosan rámutat arra az írói törekvésre, amit pályakezdése óta töretlenül képvisel, és ami elsősorban az izoláció vagy egyetemesség problémája mentén ragadható meg. Milyen szemszögből kezdte íróként foglalkoztatni a kisebbségi létezés dilemmája?

– Ez a probléma kikerülhetetlen volt a számomra, hiszen egy olyan országban születtem, ahol a – hogy csúnya szóval éljek – kisebbségiséget mindennap a saját bőrömmön kellett tapasztalnom. Ugyanakkor engem ez a dilemma kezdettől fogva íróként foglalkoztatott. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a politikai vonzatai iránt érzéketlen vagy közömbös lettem volna. Volt is egy rövid időszak az életemben, 1989 és 1991 között, amikor botcsinálta politikusként tébláboltam a szlovák parlamentben és a demokratikus pártok környékén. De aztán a Kalligram Kiadó megalapítása és az ugyanilyen nevű folyóirat elindítása végleg visszatért az irodalomhoz.

Tehát, ahogy Margócsy István is mondja, a szlovákiai magyar közösség számomra tematika, írói nyersanyag, amelyből vélhetőleg éppúgy felépíthető egy szuverén írói világ, mint bármely más nyersanyagból. Ez azonban nem a szlovákiai magyar világ, hanem az én szlovákiai magyar világom, amely legfőképpen annyiban szlovákiai magyar, amennyiben a legfontosabb élményeim, ha úgy tetszik, a létezésélményem alapját képezi.

– Hosszas útkeresés és kísérletezés eredményeként jutott el az Éleslövészet megalkotásáig, amelynek alcíme nem(zetiségi) antiregény. Milyen regénypoétikai kérdéseket, problémákat vetett fel az imént említett dilemma?

– Két szempontot említenék. Az egyik, hogy ne kerüljenek a regénybe aktuálpolitikai, horribile dictu: publicisztikus elemek. Ennél csak a megírás *hogyanja* okozott jóval több fejtörést. Tehát, hogy hogyan lehet kibontani a témát úgy, hogy az mentes legyen bármiféle provincialista szemlélettől és regionalizmustól. Akkoriban nagyon nem kedveltem az úgynevezett mesélős prózát. Végül úgy döntöttem, hogy elemeire bontok egy lehetséges történetet. Kiterítem a lapjaimat, ahogy azt a passzív partner teszi a bridzsjátékban, az olvasó pedig rendelkezék vele a belátása szerint.

– Az Éleslövészet által exponált problémák közül számomra az egyik legfontosabb a múlt felé fordulás, vagyis a szembenézés az apák és nagyapák nemzedékének történelmével. Mit jelentett

---

Grendel Lajos hatvanéves. Az interjú közlésével szeretettel köszöntjük. (A Szerk.)

akkor és mit jelent ma önnek ez a történelem? Milyen irányban módosult azóta történelemszemlélete, a történetiségről való gondolkodásmódja?

– Azt hiszem, nem sokat módosult. Sosem annyira a történelem mint olyan foglalkoztatott, mint inkább a történelmi mítoszok, amelyekkel ma is tele a padlás, Szlovákiában talán még inkább, mint Magyarországon. Az, hogy ezek a mítoszok milyen torzulásokat és tudatzavarokat okozhatnak, talán szükségtelen részleteznem. Azt pedig egyenesen életveszélyesnek tartom, amikor a napi politikában egyesek (és itt nem csupán a hírhedt Ján Slotára gondolok) manipulatív céllal meglovagolják ezeket a mítoszokat, vagy a régiek mellé újabbakat gyártanak. Végül is ebből fakad az alapvetően ironikus viszonyom a történelemhez, vagy amit kissé fellengzősen történelminek szokás nevezni.

– *Az Éleslövészet a Galerivel és az Áttételekkel egy kötetben jelent meg 1985-ben szlovák és magyar nyelven is. A három regény egymás mellé helyezése mennyire egyezik az eredeti szerzői szándékkal, vagy csupán a recepció alakította ki a trilógiaként történő értelmezés folyamatát?*

– A New Hont-regényekkel ellentétben nem állt szándékomban trilógiát írni. Úgy látom, a három regény egyes szemléleti, stílusbeli és regénypoétikai jegyeinek köszönhetően az Éleslövészet, a Galeri és az Áttételek mégis olvasható regénytrilógiaként. Ahogy például én is trilógiaként olvasom Móricztól a Kivilágos kivirradtig, az Úri muri és a Rokonok című regényeket, noha elismerem, ez a három regény nem olyan értelemben trilógia, mint az Erdély. Talán az írói szándéktól függetlenül vált azzá.

– *Noha az említett regények lényegében mikrotörténetek sokaságát sorakoztatják fel, mégis ellenállnak a hagyományos történetelvi értelmezésnek. 1989-ben megjelent regénye, a Szakítások azonban már teljes mértékben egy hagyományos regény attribútumait mutatja fel. Ebben olvashatjuk egy helyen a következő mondatokat: „Ha megelégszem vele és leírom azt, ami történt, abból még nem lesz regény, abból mindenki a tetszése szerint olvassa ki a maga öngazolását, abból csak zűrzavar és rendetlenség lesz. Ellenben ha megírom azt is, hogy a történetből a benne résztvevők milyen igazságot szűrtek le, akkor nem pusztán egy történetet mondtam el, hanem valami olyat írtam, amit lehet már elbeszélésnek vagy regénynek is nevezni.” Miért tartotta szükségesnek módosítani regényszemléletét, és miért éppen akkor érkezett el ennek az ideje?*

– A válasz egyszerűnek tűnhet, és talán valóban egyszerű is. Kedvem szottyant „hagyományos” regényt írni. Kipróbálni, hogy tudok-e ilyet is. De azért a Szakításokban is van egy, a hagyományos vagy realista regény poétikájával összeférhetetlen fejezet. Tudatosan ékeltem be a többi közé, hogy mintegy jelezzem, alapjában véve, a látszat ellenére sem „konvertáltam” egészen realista íróvá. Persze lehet, hogy ezzel inkább ártottam, mint használtam a regénynek, ezt ma sem látom világosabban, mint akkor, amikor írtam.

Továbbá egy kicsit zavart, hogy engem akkorra beskatulyáztak már posztmodern írónak, amivel egyébként semmi bajom. Nem az én tisztem, hogy diagnózist készítsék magamról. A skatulyázásokkal és a skatulyázókkal van bajom. Nem szeretem, ha bárki is erőnek erejével meg akarja mutatni nekem az egyedül üdvözítő utat, ha meg akarja szabni nekem, hogy miről és hogyan írjak ahhoz, hogy trendi legyek. Hogy a Szakítások elavult írói stratégiával megírt regény, készséggel elismerem. De én éppen hogy egy régimódi regényt akartam írni. Nem ettől jó vagy rossz ez a regény. Az biztos, hogy a kritika, egykét kivételtől eltekintve, nem fogadta hozsannával a Szakításokat, ahogy a rákövetkező Thészeusz és a fekete özvegyet sem. Talán ki is tették a szűrőmet a posztmoderneklubjából, de hát istenem, történetek velem rosszabb dolgok is.

– *Ha már gondolkodásmódjának, szemléletének körvonalait érintettük, adódik a kérdés, hogy milyen szemléleti útravalót kapott családjától és szülővárosától, Lévától? Mit mondana el neveltetéséről?*

– Erről nem szeretnék sokat fecsegni. A neveltetés, a családi útravaló nagyon fontos, de távolról sem minden. Én az úgynevezett keresztény-nemzeti középosztályból származom, ami köztudottan nem volt jó ajánlólevél az ötvenes években. Kaptam egy, a műveltségre és a magyar kultúra szeretetére alapozott erős magyarságtudatot, de másfelől nemzeti mítoszok is bőségesen. (Talán ezért is vagyok annyira allergiás a mítoszokra.) Az olvasást és a színvonalas irodalmat a szüleim és baráti környezetük szeretették meg velem, de ez nem jelenti azt, hogy például ne olvastam volna ponyvaregényeket is. A jó krimi most is szeretem. Summa summarum: útravalóban nem szenvedtem hiányt, a szelektálás azután már az én dolgom volt.

– *A pozsonyi Komenský Egyetemen előbb matematikát és fizikát hallgattam. Mi vonzotta a reáلتudományokhoz?*

– Hm. A matematikát legalább úgy kedveltem, mint a történelmet és az irodalmat. 1966-ban a pozsonyi bölcsészkaron magyar–matematika szakot is nyitottak. Akkor úgy gondoltam, felvirradt az én nagy napom. Aztán a felvételi vizsgán mégis lebógtam. Viszont jelentkezhettem matematika–fizika szakra, és ott megcsináltam a felvételi vizsgát. A fizika azonban nem volt igazán a szívem csücskében. Ráadásul nyelvi problémáim is voltak. Tizennyolc évesen pocsékul beszéltem szlovákul, néha a felét sem értettem az előadásokon elhangzottaknak. Így hát a második szemeszter végén bedobtam a törülközőt.

– *1968-ban, a prágai tavasz évében viszont már ismét az egyetemen van, ám ezúttal a bölcsészkaron, magyar–angol szakot tanul. Hogyan emlékszik vissza arra az időszakra? Milyen szellemi légkör fogadta ott, kiknek a hatása alakította szellemi tájékozódását, ízlésvilágát?*

– A hetvenes és a nyolcvanas évek sűrű szűrkesége felől nézve az 1968–69-es Pozsonyt pezsgő szellemi és diákélet jellemezte. Hiába voltak már bent az oroszok, a rendcsinálás csak 1969 őszén kezdődött. A pozsonyi magyar fiatalok József Attila Ifjúsági Klubja (ahová nem csak egyetemisták jártak be) a második otthonom lett. A pozsonyi színházak és mozik választéka páratlanul gazdag volt, és 1969 tavaszáig volt egyetemi ellenállás is: sztrájkok, tüntetések, egyetemi diákautonómia. Szóval, az első bölcsészkarai évem mozgalmasan telt el. Ekkoriban kötöttem tartós, máig érő barátságot Tóth Lászlóval, Keszeli Ferencsel, Varga Imrével, Kulcsár Ferencsel, Fülöp Antallal, Zalabai Zsigmonddal. Varga és Kulcsár nemcsak tehetséges költők voltak, hanem egy ideig egyetemi évfolyamtársaim is a magyar szakon. Az egyetemről pár lépésre lévő Krym kávéházban vertünk tanyát s időztünk ott olykor naphosszat, és be-bejártunk az *Irodalmi Szemle* közelben lévő szerkesztőségébe is, ahol Tózsér Árpád és Koncsol László voltak az afféle patrónusaink. Aztán mindezt nagyon hamar elfújta a „normalizáció” jeges szele.

Volt persze más is, ami a normális diákélettől elválaszthatatlan. Például turisztikával egybekötött (vagy álcázott) csajozás a Pozsony környéki erdőkben, bulizások, hajnalba nyúló kanasztá- és bridzspartik, nagy szerelmek és még nagyobb csalódások, egy kis szenvedés, világfájdalom és sok pózolás. A prágai tavasz, bukása ellenére is, életre szóló élmény volt, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a későbbiekben se hagyjuk magunkat oda-kozmásítani a neosztálinista rezsimhez.

– *A szlovákiai magyar irodalom tradícióinak kiürülésével és a provincializmus tarthatatlanságával már azok a költők szembenéztek, akik a hatvanas években publikáltak, és a hatalom megpróbálta őket háttérbe szorítani. Önt zaklatták-e politikailag, próbálták-e elhallgattatni?*

– Elhallgattatni nem próbáltak. A hetvenes években ugyan ritkán publikáltam, s megtörtént – nem is egyszer –, hogy egyik-másik novellámat eltűzött óvatosságból nem közölte az *Irodalmi Szemle*, de az is igaz, hogy, különösen az évtized első felében, rengeteget kínlódtam az írással. Úgy 1976–77 táján találtam meg azt a hangot, azt a stílust, amelyet többé-kevésbé már a sajátoména érezhettem. Egy kivételével, első kötetem összes novelláját ebben a két évben írtam, majd rögtön utána a következő másfél évben

az *Éleslövészetet*. Az *Éleslövészet*, s egyáltalán a trilógia jó magyarországi visszhangja pedig egy kis védettséget is jelentett számomra, főleg azután, hogy a *Galeriről* nagyon dicsérő kritika jelent meg a *Népszabadságban*. Madách-díjat azonban csak a rendszerváltás után kaphattam. A *Magyar Irodalmi Lexikonban* téves adat az 1983-as Madách-díjam. Azt, még hozzá szlovákiai magyar kollégák, megfúrták mind a kulturális minisztériumban, mind a pártközpontban. Azután pedig, hogy a trilógia 1985 karácsonya táján megjelent szlovákul is, furcsa helyzetbe kerültem. Tekintélyes szlovák kollégák álltak mellém, valahányszor a magyar kollégáknak éppen áskálódni támadt kedvük ellenem.

Ami a politikai zaklatásokat illeti, olyanokban volt némi részem, főleg a nyolcvanas évek első felében, a Duray Miklós elleni boszorkányüldözés idején, s ezzel összefüggésben. 1981 májusában meghívtam Mészöly Miklóst Pozsonyba egy felolvasóestire, s ettől kezdve egészen 1988-ig megfigyelt az államrendőrség. Egyszer egyenesen a munkahelyemről, a Madách Kiadóból vittek be, s később, úgy 1985-ig, többször is beidéztek. De a publikálástól nem tiltottak el.

– *Már korai írásait politikailag gyanakvással fogadják, és kitiltják a fiatal prózaírókat bemutató Fekete szél című nemzedéki novellaantológiából, amely 1972-ben látott napvilágot. Mi volt ennek az indoka?*

– Nem tudom. Duba Gyula, az antológia összeállítója az utolsó pillanatban kivette a novellámat (*A teniszlabda? A híd?* Már nem is emlékszem, melyik szerepelt volna az antológiában.) a többi kézirat közül, pedig annak közlését lektori jelentésében a politikailag akkor abszolút szalonképes Csanda Sándor is javasolta. Később Duba azzal indokolta a kihagyásomat, hogy az én novellám nem illett a kötet koncepciójába. Ebben lehetett is valami igazság. Én a nyugatosok és az újhidasok prózáit imádtam, Ottlikot, Mészölyt, Mándyt vagy éppen Krúdyt, Kosztolányit, Csáth Gézá. Őket próbáltam meg inkább kevesebb, mint több sikerrel utánozni. Az én novellám tehát tényleg nagyon elütött a többiek népies vagy éppen beates prózáitól.

– *Akkor sem érték súlyosabb retorziók, amikor egyik cikkében élesen bírálta Csanda Sándor és Mózsi Ferenc gimnáziumi irodalomtankönyvét?*

– Nem. Pedig az az írás nagy botrányt kavart. A Csemadok hetilapjában, *A hétben* jelent meg, ha jól emlékszem 1980-ban vagy 81-ben. Ozsvald Árpád költő, a hetilap akkori főszerkesztő-helyettese azt mondta az írás közzlése után egy-két nappal, hogy már csak Husák és Waldheim (az akkori ENSZ-főtítká) nem telefonált be nekik a szerkesztőségbe. És mégis megúsztam. Az volt a szerencsém, hogy a lap főszerkesztője, Varga János kiállt mellettem. Varga egy őskommunista volt, amolyan ízig-veéig dogmatikus ősrégi párttag, tehát nem az ifjabbak, a karrieristák fajtájából való, akik a Husák-rendszert működtették. Elolvasta az ominózus tankönyvet és igazat adott nekem. A szlovákiai magyar szellemi életnek nevezett bizarr képződményt tömören köpőcsészének nevezte. És Csanda Sándor válaszában csak a harmadik, a legkevésbé denuncáló választ volt hajlandó leközoelni. De fölkeresett a munkahelyemen a könyv kiadásáért felelős tankönyvkiadó magyar részlegének vezetője is. Méltatlankodott és fenyegetőzött, az általam hiányolt kortárs szerzők közül különösen Csoóri Sándor neve dühítette. Hogy képzelem azt, mondta, hogy ez a magyar Szolzsenyicin (sic!) is figuráljon egy szocialista szellemű tankönyvben.

– *Első publikációja az Irodalmi Szemle 1970. januári számában jelent meg, A teniszlabda címmel. Mi ennek a története?*

– Nincs különösebb története. A sokféle izzadás, görcsös novellakísérleteim közepette ez az írás valahogy minden erőlködés nélkül, spontánul kijött belőlem 1969 nyarán, Léván. Aztán a következő is, *A híd* című, amely szintén az *Irodalmi Szemlében* jelent meg, még ugyanabban az évben. Ez a két novella tartotta bennem a lelket, hogy talán mégsem vagyok elveszett író, mert a megjelenésük után hosszú időre megint begörcsöltem.

– *A nyolcvanas években, amikor már ön is sorra jelentette meg könyveit, a szlovákiai magyar alkotók publikációs lehetőségei jelentős mértékben bővültek, ugyanis a Tiszatáj, a Mozgó Világ és a Kortárs is közölte írásaikat, és az is elmondható, hogy a hazai kritika érdeklődéssel figyelt a határainkon túli törekvésekre is. Milyen felhajtóerőt jelentett mindez a szlovákiai magyar irodalomra nézve?*

– Óriási dolog volt, hogy a hetvenes évek végétől, ha lassan is, de oldódott az elszigeteltségünk. Nem voltunk többé karanténba zárva. De egyben óriási kihívás is volt ez. Valamelyik évben, talán 1982-ben, a *Mozgó Világ* szinte teljes szerkesztősége eljött hozzánk Pozsonyba. Irodalmi estet szerveztünk nekik, s utána éjszakába nyúlóan beszélgettünk a Nagy Ferencesekhez címzett borozóban. Személyes kapcsolatok jöttek létre és barátságok szövődtek köztünk és a magyarországi kollégák között, mindenekelőtt persze generációs alapon. Csaplár Vilmos, Temesi Ferenc, Esterházy Péter, Hajnóczy Péter, Kiss Gy. Csaba, Szörényi László, Szegedy-Maszák Mihály, Deréky Pál, Móser Zoltán, Szajbély Mihály, hogy hamarjában csak néhány nevet említsek a barátaink és patrónusaink közül. S persze nem utolsósorban a *Mozgó Világ*, a *Tiszatáj*, a *Kortárs*, a szombathelyi *Életünk* szerkesztőit és szerzői körét. Főként Budapesten találkoztunk, de előfordult, hogy Pozsonyban is, a szlovák titkosrendőrség nagy örömeire.

S ha már itt tartunk, feltétlenül szólnom kell az 1986-tól félévenként kiadott *Újhold Évkönyvről* is. Az a megtiszteltetés ért, hogy Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs felkértek, legyek afféle felvidéki összekötőjük, hozzak nekik minden fél évben kéziratokat szlovákiai magyar íróktól, mert ők az egész magyar irodalom fóruma kívánnak lenni, s nem egy zárt, exkluzív klub. Mondanom sem kell, milyen nagy örömmel tettem eleget a felkérésüknek. A velük való találkozásaim és beszélgetéseink, hol Nemes Nagy Ágnes Királyhágó utcai lakásán, hol a Zserbóban, felejthetetlen emlékeim máig is. Akárcsak közös franciaországi tíznapos vendégszereplésünk 1989-ben, Nemes Nagy Ágnesen kívül Mészöly Miklós, Spiró György, Lengyel Péter, s ha jól emlékszem, Csordás Gábor és még néhány magyarországi író társaságában. És persze felejthetetlen élmény a Kalligram patrónusának is nevezhető Mészöly Miklóssal való, a hetvenes évek közepére visszanyúló baráti kapcsolatam is, később a Polcz Alaine-nal, Mándy Ivánnal való megismerkedésem még ugyancsak a nyolcvanas években. Meg az Európa Kiadó vezetőivel, aztán Domokos Mátyással. Szegeden Ilia Mihállal és utódjával a *Tiszatáj* élén, Vörös Lászlóval. Majd Füzi Lacival és Buda Ferivel Kecskeméten. Folytathatnám a felsorolást...

– *Ekkor ment végbe a magyarországi irodalomban az ún. prózafordulat. Milyen hatással volt önre, mennyiben befolyásolták regényszemléletét és poétikáját az anyaországi folyamatok?*

– Befolyásolták, de akkor, a hetvenes évek végén, úgy gondolom, ha mást nem, azt tisztáztam már magamban, hogy hogyan *nem akarok* prózát írni. Esterházy Péter radikális „nyelvi fordulata”, vagy minek nevezzem, erős hatással volt rám is. A legfőbb gondot egy darabig ezután az jelentette számomra – hogy Mészöly Miklós szavajárásából kölcsönözök hozzá megfelelő kifejezést –, miképpen *domesztikáljam* ezt a hatást. Hogyan építsem be a saját írói elképzeléseimbe. Elvégre az ember, ha másért nem, hát hiúságból nem akar epigon lenni. Arról, amit az epikai mű világszerűségének szokás manapság, s némiképp lekezelően, nevezni, nos arról viszont semmi szín alatt sem akartam lemondani.

– *Hozzá kell tenni ugyanakkor a kornak irodalmi életéről szólva, hogy a szlovákiai magyar irodalomban lényegében nem létezett irodalomkritika. Mi volt ennek az oka?*

– Véleményem szerint ennek több oka is van. Az egyik nyilvánvalóan politikai. A rendszerváltásig néhány szlovákiai magyar író, hatalmi helyzeténél fogva, olyan kiváltságokat élvezett, amelyek lehetetlenné tették műveik nyilvános bírálatát. Az irodalomkritikus vagy beletörődött abba, hogy vannak szent tehének, s ezért kettős mércével kell mérnie, vagy ha ennek fittyet hányt, előbb-utóbb elvette a hatalom a kedvét attól, hogy kritikával

foglalkozzék. Erre a hatalmi arroganciára és kardcsörtetésre fizetett rá előbb Varga Imre és Tóth László, majd Koncsol László és Zalabai Zsigmond is.

De a kritika elerőtlenedésében más szempontok is közrejátszottak. A „kicsi, de a mienk” áporodott, bugyvasztó provincialista és izolacionista szemlélete éppúgy, mint a szakmai felkészültség hiányosságai. A rendszerváltás után felnőtt, s szakmailag a régi gárdánál jóval alaposabban felkészült kritikusnemzedék pedig (Németh Zoltán, Benyovszky Krisztián, H. Nagy Péter, Keserű József és mások) egész magyar irodalomban gondolkodik és vizsgálódik, vagyis főként csak azokat a műveket reflektálja, amelyek szakmai engedmények nélkül is elhelyezhetők az összmagyar irodalom kontextusában. Ha pedig nem helyezhetők el, akkor mint elretentő példára hivatkozik rájuk. És szerintem nagyjából egészeben igazuk van, amit tesznek, azt jól teszik, hogy így teszik. Az irodalom, vegyük végre a szlovákiai magyar háztájiban is tudomásul, nem jótékonysági bál, az irodalomkritikus pedig nem tombolán nyerhető csokoládémikulás.

– 1990 után hogyan alakult a helyzet? A már meglévő vagy újonnan induló irodalmi folyóiratok hogyan tudták betölteni az említett űrt? Azért is kérdezem ezt, hiszen köztudott, hogy két esztendőt töltött 1990 és 1992 között az Irodalmi Szemle főszerkesztői székében, azt követően pedig a Kalligramot irányította. Hogyan emlékszik vissza arra az időszakra? Milyen lapszerkesztői koncepció híve volt?

– Mind a két folyóirat élén arra törekedtem, hogy szerkesztőtársaimmal együtt lebontsuk azokat a falakat, amelyeket a kommunista rezsim húzott közénk és az anyaországi írók, folyóiratok és irodalmi intézmények közé. De arra is, hogy ne helyi, lokális szempontok és érdekek szabják meg, mit közlünk a lapban, hanem az írások színvonala. A magam részéről, úgy titokban, a *Nyugat* nyitottságát és ideológiaellenességét tekintettem követendő példának. Naiv voltam, későn vettem tudomásul, hogy ez mennyi lokális érdeket sért, s hogy ezzel csak paraszat gyűjtök a fejemre. 1992-ben a különböző írói érdekcsoportok közötti konfliktus odáig fajult, hogy a szerkesztőségünk leváltására szervezkedő idősebb írókollégákkal nyíltan konfrontálódtunk, majd tényleg elhagytuk az *Irodalmi Szemlét*, és Szigeti László javaslatára *Kalligram* néven egy új folyóiratot alapítottunk. Itt aztán külső gáncsok nélkül megvalósíthattuk elképzeléseinket.

– *A kilencvenes évek regényei, vagyis az Einstein harangjai, valamint az És eljön az Ő országa a közép-európai történelem és létezés fantasztkumát és értelemnélküliségét ábrázolják. Ez utóbbi lapjain a Richard Wagner fedőnevű ügynök kerül az események középpontjába. Nagyon fontosnak találok, amit Balassa Péter ír a regény kapcsán. „Grendel nem tesz egyebet, mint sokatmondó mondanivaló-fosztásokon keresztül, vagyis történeteken át végrehajtja a túl-jelentést mint irodalmi-ügynöki mentalitást. Az értelemkiürülésnek mint az idő kínos ismétlődésének történetmondójaként a beckett-i kérdések könyörtelen közép-európai krónikásaként lép elének.”*

– Igen, és hozzátenném azt, hogy a közép-európai történelem és létezés fantasztkuma és értelemnélkülisége olyan tartós állapot, amelynek az alapjait még csak meg sem rendítette a rendszerváltozás. Ebből a szempontból még csak közepes méretű földrengésnek sem nevezném. Legföljebb arra volt jó, hogy ideig-óráig elfedje Abszurdisztán abszurditásait. Persze azért nem gondolom, hogy az *Einstein harangjai* és az *És eljön az ő országa* példázatos regények lennének, ahogy azt néhányan tudni vélik.

– *Az említett két regényben tehát már markánsan formálódik az az ironikus-groteszk látásmód, amely a rendszerváltozás időszakának és következményeinek satirikus képével szembeállítja az olvasót, és amely majd a New Hont-regények lapjain kerül összegzésre. Úgy tűnik számomra, mintha az ironia alkalmazásában önnek éppen a távolságtartás megteremtése lenne a legfontosabb. Jól látom ezt?*

– Jól látja. Különösen a jelen korban játszódó regények esetében tartom fontosnak az ironikus beszédet, mert az ilyen művekhez a legnehezebb megteremteni a távlatot. Hiszen minden olyan közel van, mintha minden csak tegnap történt volna.

– *Ha már az iróniáról beszélünk, eszembe jut a kocsma falán függő Mikszáth-portré a Nálunk, New Hontban című regényben. Nyilvánvalóan sokat tanult Mikszáthtól. Hogyan érvényesül gondolkodásmódjában, poétikájában a mikszáthi látás- és beszédmód?*

– Gimnazistakoromban, a Jókai-lázat követően, Mikszáth lett a legkedvesebb író, s éppen iróniája volt az, ami a leginkább megragadott műveiben. Aztán hosszú időre elfeledtem Mikszáthot, hogy a kilencvenes években újra fölfedezzem magamnak. A Mikszáthhoz visszavezető utamat azonban olyan fontos állomások előzték meg, mint Karinthy Frigyes, Örkény István, Bulgakov vagy Ionesco egyes ironikus, groteszk vagy egyenesen abszurd írásai. Tegyem hozzá, Mikszáth kora és mindaz, ami mifelénk a rendszerváltás óta korrupcióban, frázispuffogatásokban, olcsó és híg hazafiaskodásban, demagógiában és hazudozásokban napi gyakorisággal történik, nos ebben szembeötlően sok a párhuzamosság. Azonkívül Mikszáth majdnem cinikus volt, talán a részvét és a prózái mélyrétegét mégiscsak átjáró érzelmesség volt az, ami megóvta attól, hogy egészen cinikus legyen. És ez nekem roppantul imponál, mert azt hiszem, sokszor nálam is hasonlóképpen működik a dolog. Tehát a *Nálunk, New Hontban* amolyan Mikszáth-hommage is. Aztán, hogy továbbmenjek: Mikszáth bátor író is volt. Ha úgy tetszik, kíméletlen és a vesékbe látó. Az írói mesterségnek, ha komolyan vesszük, nélkülözhetetlen feltétele a kíméletlen diagnózis, az illúzióromboló józanság és tisztánlátás. Mikszáth legjobb műveiben mindez együtt van, a mikszáthi perspektívának és az ebből fakadó ironikus tónusnak ezek az alapelemei. Persze az is igaz, hogy száz év alatt nagyot változott a világ. Meg az is igaz, amit Woland állapít meg a moszkvaiakról a Mester és Margarita egyik fejezetében: az emberek semmit sem változtak. Nos, a New Hont-trilógiában többek között ezt a dezilúziós közérzetet szerettem volna kifejezni.

– *Ahogy már beszélgetésünk elején említette, a rendszerváltás környékén önt is magával sodorta a változás lehetősége. Előbb aláírja a cseh demokratikus ellenzék által kibocsátott Néhány mondat című memorandumot, majd a Független Magyar Kezdeményezés alapítója és szóvivője lesz. Miért tartotta szükségesnek a politikai szerepvállalást?*

– Az én politikai szerepvállalásom rövid ideig tartott, s azt kezdettől fogva átmeneti dolognak tekintettem. 1989-ben azonban nem térhettem ki előle. Miközben mindenütt körülöttünk recsegett-ropogott a kommunista diktatúrák összes eresztéke, Csehszlovákia, úgy tűnt, a sztálinizmus rendíthetetlen bástyája marad elaggott Bástyá elvtársával együtt. Amikor az év nyarán, ha jól emlékszem, tizenketten magyarok aláírtuk a Havelék kezdeményezte memorandumot, azt is jelezni akartuk ezzel, hogy a szlovákiai magyarok egy része is óhajta a demokratikus változásokat. Majd amikor november 18-án, hajnalban Vágsellyén megalapítottuk a Független Magyar Kezdeményezést, arra is fel szerettük volna hívni a szlovák és cseh demokraták figyelmét, hogy mi akarunk többé az ország másodrendű polgárai lenni. Természetesen mindebből ki is lehetett volna maradni. Én alapvetően nem vagyok kalandor típus, mégsem tudtam ellenállni az akkori nagy társadalmi megmozdulás romantikus pátozának. A politikusi karrier azonban nem vonzott. Szerintem költőnek, írónak, művésznek semmi keresnivalója ravaszdi vagy ordas politikusok háza táján. Az ilyesmi kolosszális szereptévesztés, amire csak az író fizethet rá. Mondjak újkeletű példákat? Inkább nem mondok. Művészet és politika etikailag összeférhetetlen. A művészet (így az irodalom is) az értékekről szól, a politika viszont majdnem mindig rövid távú és partikuláris csoportérdekekről, amit ezek a pártokba tömörülő vagy pártok körül nyüzsgő ambiciózus és hiú percmemberkék előszere-ttel csomagolnak hangzatos jelszavakba. (Úgy látszik, már megint Mikszáthnál kötök

ki.) De az is neveléses, ahogy mostanában a sok csalódott értelmiségi sír-rí, hogy a megváltás ezúttal is elmaradt, a még csalódottabbak pedig most már a demokrácia sírját is szívesen megásná. Az a gyanúm, 1989-ben sokan azt hitték, a kommunista rezsimből mindjárt a mennyországba lépünk át. De azért ami most van, az még nem a pokol, még csak nem is a pokolnak tornáca. Szóval, ne sírjunk, ne óbégassunk, mert lehet ez még sokkal rosszabb is.

– *Rosszkedvem naplója című kötetében az 1990 novembere és 1991 októbere közötti időszak történéseire reflektál. Illúziótlanság, értelmiségi önkritika megfogalmazása olvasható ki a feljegyzésekből. Miért érezte szükségét a rendszerváltás idején az esszé és publicisztika formájában történő megszólalásnak? Mi motiválta – túl a felkérésen – arra, hogy írásban rögzítse az említett esztendő eseményeit?*

– Sajnos azoknak az éveknek az eseményeiből nagyon keveset rögzítettem. Ma már sajnálom például, hogy nem vezettem rendszeresebben naplót. A *Rosszkedvem naplója* ugyanis nem igazi napló, inkább valamiféle átmenet a napló és az esszétöredék között. Publicisztikát pedig azért írtam, mert láttam, hogy nagyon rossz irányba mennek a dolgok. Nálam a novemberi-decemberi eufóriát követő másnaposság tünetei nagyon hamar jelentkeztek. A publicisztikai műfajokban pedig ezekről a tünetekről sokkal közvetlenebbül lehet beszámolni, mint a belletrisztikában. Ott ugyanis szüntelenül kísért annak a veszélye, hogy a novella vagy regény irányzatos vagy allegorikus lesz.

– *Kritikusai többször rámutattak, hogy művészetének középpontjában a szabadság, szabadságvesztés, szabadsághiány írói megjelenítésének problematikája áll. Módosult-e az elmúlt két évtizedben, s ha igen, milyen tekintetben az a felfogás, ahogyan erről a kérdéskörrel foglalkodik?*

– Részben természetesen módosult, hiszen a politikai, polgári, jogállami szabadság hiányára, bármennyire gyomorforgató módon valósult meg a rendszerváltás a mi sok kicsiny Abszurdisztánunkban, nem panaszkodhatunk. A sajtószabadság, a véleménynyilvánítás vagy a gyülekezési szabadsága óriási dolog, hatalmas vívmány, én mégis (s talán nem vagyok egyedül ezzel) a rendszerváltást követően még hosszú ideig éreztem úgy magamat, ahogyan a feltételeken szabadlábra helyezett fogoly érezheti magát. De egy más értelemben vetve föl ezt a kérdést: szabad-e az olyan egyén, aki előítéleteknek s tulajdon romboló ösztöneinek, pénzsóvárságának, hatalomvágyának szolgáltatja ki létezését?

– *Az 1999-es regénye címében is megjelenő tömegsír kitűnő jelképe a XX. század kataklizmáinak és az említett szabadsághiánynak. A hamis ideológiát, a diktatúrák mechanizmusát, a hazugságokat, a kibeszéletlenségeket, a múlttal való szembenézés sorozatos elmaradását mind ott érzem mögöttem. A főszereplő egy középkorú egyetemi oktató, akinek a birtokán kútásás közben előkerül egy csontváz, majd újabban, ám a tömegmészárlás végrehajtóiról és áldozatairól nem tudunk meg többet. Nyilvánvalóan azért, mert a regény mondanivalója szempontjából nem is ez a fontos.*

– Igen, a regény szempontjából teljesen mindegy, hogy kik fekszenek ezekben a tömegsírokban. A világra szóló botrány és szégyen az, hogy *vannak* ezek a tömegsírok, és félek, lesznek még. S ugyanilyen botrány és szégyen az, ahogy a regénybeli falusi potentátusok nemcsak elhallgatják és manipulálják a történeteket, hanem még hasznot is szeretnének húzni belőlük. A *Tömegsírban* elsősorban erről akartam írni, még hozzá távol mindenféle álszenteskedő moralizálástól. A történetekért felelősök vagyunk akkor is, ha ténylegesen nem vettünk részt bennük. Tévedés azt hinni, hogy az utókor ártatlan, és tiszta lappal indulhat. Helyes dolognak tartom, ha valamire büszkék vagyunk a múltunkból, de úgy gondolom, ez a büszkeség csak akkor elfogadható, ha felelősnek érezzük magunkat a *teljes múltért*, azért is, ami sötét és alávaló volt benne. Ebben a tekintetben számomra a Bibó István-i étosz az abszolút irányadó.

– *„A legjobban talán épp a New Hont-i perspektívából látszott, hogy a világ se nem érdemes, se nem alkalmas a megváltásra” – mondja Schiller Mihály, a Mátyás király New*

Hontban egyik hőse. Mintha ugyanaz a kiábrándultság csillanna meg, mint amiről az esszék kapcsán beszéltünk. Csak itt már van távlat, eltelt annyi idő, hogy jobban rá lehessen tekinteni a rendszerváltás következményeire.

– Ebben Kosztolányi Dezső szemlélete áll hozzám nagyon közel. Meg Máraié, Ottliké, Mészöly Miklóse. És persze sorolhatnám tovább a modern magyar irodalom nagyjainak a nevét. Törvényszerű, hogy egy bizonyos életkort elérve, az ember tudomásul veszi, hogy a világot megváltani nem lehetséges, de ugyanakkor beletörődni sem lehet ebbe egészen. Ahogy Petri György írja az *Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből* című nagyszerű költeményében: „Amiben hittem, többé nem hiszek. / De hogy hittem volt, / arra naponta emlékeztetem magam.”

– A *New Hont-regények olvasása közben rendre felidéződött bennem a nyolcvanas évek trilógiájának világa és beszédmódja. Mennyire volt tudatos ennek a párbeszédnek a kialakítása?*

– Ez a visszafordulás nem volt véletlen. De a *Tömegsír*, a *Nálunk*, *New Hontban* és a *Mátyás király New Hontban* beszédmódja egy kicsit mégis más, mint az első trilógiáé. Úgy vélem, belátóbb, megértőbb, de egyszersmind rezignáltabb is az ironiája, ami az elbeszélő(k) viszonyát illeti az elbeszélő anyaghoz. Azt hiszem, ebben a három regényben inkább a dezillúzió dominál, és kevesebb bennük az elemi indulat, mint a húsz évvel korábbi trilógiában. A szövegek háttérben pedig talán földereng valami a felemásra sikeredett rendszerváltás tapasztalataiból is.

– Irodalom és kritika viszonyáról *című esszéjében írja a következőket: „Az írói praxis felől nézve minden olyan kritikai vagy teoretikus diszkurzus, amely nem veszi kellőképpen figyelembe azt, hogy az irodalmi mű mindenekelőtt a létről szóló beszéd, egyszerűsít és sztereotipizál, illetve valamilyen irányban, valamilyen teória vagy ideológia jegyében homogenizálni törekszik az egymástól elkülönülő írói beszédmódokat. Ezt a műveletet a 80-as évek vége óta a magyar irodalomkritikusok egyik legmarkánsabb csoportja az ideológiává növesztett antiideologikusság jegyében végzi. A számúzni vélt marxizmust visszacsempészi a gyakorlatba. A számúzóttnek deklarált marxizmus úgy van jelen ebben a kritikusi gyakorlatban, mint egy fotó negatívjában a fénykép.” Ha jól értem, itt a teória túlzott eluralkodása, az egyes irodalomelméleti iskolák megfellebbezhetetlennek kikiáltott dogmái ellen emeli fel szavát.*

– Így van, ma sem látom ezt másképpen. De nem akarok ebbe a kérdésbe belebonyolódni, mert a kritikairás nem a szakmám. Csak a margóra jegyezném meg, hogy a szépíró Kosztolányi, Babits vagy Németh László kritikai értékítéletei nem egy korabeli irodalomkritikusénál időtállóbbaknak bizonyultak.

– *Említettük, hogy a Szakításokat és későbbi szövegeit már egyértelműen a történetyszerűség és a mesélőkedv azonosítja. Ezen a téren nyilvánvalóan kapaszkodót talál Mészöly kései művészetében. 2002-ben jelentette meg A tények mágiája című kötetét, amelyben – nem leplezve a személyes érintettséget – a történetelvűség és valóságreferencialitás összjátékát üdvözli az idős Mészöly prózaművészetében. Magam is azt a kérdést teszem fel ennek kapcsán, amit ön is felvet a könyv bevezetőjében: „Vallomásos esszén kívül belekontárkodhat-e egy író pályatársa műveinek értékelésébe, minősítésébe, nem teszi-e jobban, ha ezt a terepet mindenestül átengedi az erre talán illetékesebb irodalomkritikusoknak és irodalomtörténészeknek?”*

– Úgy érzem, ebben az egy kérdésben tulajdonképpen két kérdés lappang. Kezdem az utóbbival. Természetesen, az író belekontárkodhat az irodalomkritikusok és irodalomtörténészek munkájába, ahogy ez néha fordítva is megtörténik, utaljak itt hamarjában csak Gyulai Pálra vagy Szerb Antalra. De aztán a kontárkodásának viselnie kell a következményeit. Ha melléfog, úgy kell neki, visszacsinálni a dolgot nem lehet. De az előbb utaltam Babitsra, Kosztolányira és Németh Lászlóra... Ők is tévedtek persze, de azért a *Prae* korszakos jelentőségét például nem irodalomkritikusok vették észre, hanem Németh

László fedezte fel. Amennyit pedig ezek az írók tévedtek, annyit a hivatásos kritikusok is szoktak tévedni.

Ami pedig legutóbbi regényeim történetyszerűségét illeti, azt próbálom kitapintani, mekkora a teherbírása a cselekményesebb regénynek a műfaj nagy 20. századi megreformálásai után. Véleményem szerint például Pelevin vagy Ellis egyik-másik műve a pika-reszk regény felől is olvasható. Na persze a *Generation P*-nek és a *Glamorámának* ez csak egyik lehetséges olvasata a sok közül. Számomra, már csak a történelmi terepismeret okán is, Márton László trilógiája, a *Testvériség* legalább annyira közeli, mint az előbb említett két szerzőé. Azzal pedig teljesen egyetértek, hogy a történetmondás újraértelmezésében, mint annyi másban is, Mészöly Miklósé volt a kezdeményezőszerep, s ezért bizony olykor értetlenkedéssel is találkozott. *A tények mágiájában* pedig, nem utolsósorban, a saját írói műhelyproblémáimra is válaszokat kerestem.

– *Manapság többen álproblémának tekintik a valóságvonatkozású és a szövegirodalom különválasztását és álvitának a kétféle megszólalásmódot preferáló alkotók és értelmezők közötti nézetkülönbségeket: „Immár sehogyan sem tudom úgy látni, hogy a «szövegszerű» kevésbé lenne világ-szerű, mint a «világszerű»...” – fogalmaz Szilasi László egyik előadásában. Ön hogy vélekedik erről? Hogyan értékeli azokat az újabb regényalakzatokat, amelyek a történet rehabilitálásával, a klasszikus regényformák és hagyományos nyelvi-poétikai eljárások át- és újraértelmezésével épülnek fel?*

– Hadd kezdjem messziről! Hatvanéves vagyok, ami persze távolról sem érdem. Sok tekintetben más vagyok, másképpen gondolkodom, máshogy nézek a világra, mint húsz-, majd negyvenéves koromban. A múlt idő nem csak az ember külsőjét változtatja szüntelenül. Érthető, ha az ember a szüntelen változásban keresi azt, ami változatlan, ami örök, ami időn túli. Ami engem illet, egyre kétségbeesettebben, egyre reménytelenebbül.

A modernizmus előtti korok regényírója még támaszkodhatott értékekre, amelyek rendíthetetleneknek és cáfolhatatlanoknak tűnhettek. Még bízhatott abban, hogy egyszer, a távoli jövőben *kész* lesz a világ, s közben az ember is egyre tökéletesedik. Ezt az illúziót a 20. század elsöpörte. A tegnap még öröknek hitt értékek a múlt században hihetetlen sebességgel devalválódtak és relativizálódtak. Ennek a szemléleti fordulatnak a felismerése és az ebből a felismerésből fakadó megrendülés, ami igazi egzisztenciális megrendülés volt, kényszerítette ki azokat az alapokat is érintő regénypoétikai változásokat, amelyek lehetetlenné teszik a visszatérést a 19. századi egyszerűbb, átláthatóbb, de egyszersmind naivabb regényformákhoz. A történetelvű próza nem rehabilitálható a modernizmus belátásainak alkalmazása nélkül.

Az sem lehet kétséges, hogy minden irodalom szövegirodalom, sosem volt más, a *Vörös és fekete* ugyanúgy szövegben és csak a szöveg által létező, tehát teremtett világ, mint a posztmodern regényeké. Ideje lenne végre pontot tenni a tükörzéselméletek végére. Az irodalmi műben minden úgynevezett valóságélem a megalkotása, a nagyobb struktúrába ágyazása folyamán átértelmeződik, *horribile dictu*, szubjektíválódik. Végso soron édesmindegy, hogy egy regényben három kiló vagy csak tíz deka „valóságélem” van. *A Puszták népében* valószínűleg több, a *Praeben* kevesebb, de még erre sem esküdnék meg, inkább úgy mondanám, a „valóság” más elemei. Én csak azt akartam mondani, hogy az irodalom világszerűségére vagy szövegszerűségére hivatkozó, kissé fellengzős és nagyképp kijelentések olyan misztifikációk, amelyek a mű teljesebb befogadását inkább akadályozzák, semmint elősegítik. Félrevezetnek bennünket. Az sem ritka eset, hogy a kritikus, amikor a teljesebb világszerűséget kéri számon az írón, kimondatlanul (mert kimondva manapság nem sikkes) az ideológiai magyarázatot hiányolja a műből. Talán ez is érthető, hiszen a magyar irodalmi recepció a közelmúltig alaposan meg volt fertőzve ideológiákkal, s itt nem kizárólag a marxista ideológiára gondolok.

Visszatérve a kérdéshez: a *Prae* vagy a *Finnegens Wake* írója eljutott a hagyományos regényformák lebontásának végső határáig. De akár Esterházy *Bevezetés...*-ét is említhetném. Ezekhez a művekhez képest, ami a regényben történt és történik, az minden át- és újraértelmezés. S nem árt, ha buzgó és lázas át- és újraértelmezéseink közben vigyázó szemünket ezekre a művekre vetjük. Nem folyton, csak legalább olykor-olykor.

– *Mintha a New Hont-regények összegző szándékával egyidejűleg valami lezárult volna pályáján. Újabb nem regényrészleteket, hanem személyes hangvételű irodalomtörténeti dolgozatokat olvashatunk öntől az Irodalmi Szemle hasábjain. Milyen szándékkal vágott bele az esszésorozat elkészítésébe?*

– Régóta foglalkoztat az a gondolat, hogy írnom kellene egy nem a szakmához szóló, de nem is csupán népszerűsítő összefoglalást a modern magyar irodalomról. A modern magyar irodalomban rengeteg érték halmozódott föl, s rengeteg érték ment veszendőbe vagy feledésbe. De azért ebben a készülő könyvben részletesen foglalkozni kívánok a benne tárgyalt irodalmi művek tegnapi és mai szakmai recepciójával is, hol egyetértve, hol, inkább ritkábban, vitatkozva szempontjaikkal. Vagyis nem lesz ez a könyv annyira személyes, amilyennek talán első látásra tűnhet. Illetve személyes lesz, de, reményeim szerint, nem lesz önkényes. A poétikák, a beszédmódok és recepciójuk sokfélesége, párhuzamaik és ütközéseik az, ami igazán érdekel. Íróként pedig ezt a sok időmet igénybe vevő munkát afféle tréningnek, felkészülésnek tekintem a majdani regényírói újakezdéshez. Ahhoz, hogy új regény írásába kezdjek, előbb el kell felejtennem New Hontot. Ki kell pihennem, mint egy huszonnégy órás, végig ébren töltött szerelmi együttlétet.